

بررسی تأثیر نقش شهرهای کوچک در سازماندهی نظم فضایی

(مطالعه موردی، شهر بومهن)

دکتر اسماعیل نصیری^۱

چکیده

دستیابی به توسعه متوازن و یکپارچه در فضای منطقه‌ای و نظام یافته سکونت‌گاه‌ها که از نیازهای اساسی به شمار می‌آید موجب توجه و تأکید برنامه‌ریزان به شهرهای کوچک شد. در حقیقت تقویت شهرهای کوچک یکی از راهکارهای توسعه فضای منطقه‌ای است. در استان تهران طی با اجرای سیاست تبدیل روستاها به شهر، بسیاری از نقاط روستایی بویژه در دو دهه اخیر به شهر تبدیل شده‌اند. هدف این مقاله، بررسی و تحلیل فرایند تبدیل روستا به شهر و نقش آن در سازماندهی نظم فضایی است. پژوهش حاضر سعی دارد به این سوال پاسخ دهد که آیا سیاست تبدیل روستا به شهر کوچک می‌تواند گامی در جهت رسیدن به سازماندهی فضایی تلقی گردد؟ در این راستا شهر بومهن (یکی از نقاط پیرامونی شهر تهران) که در سال ۱۳۷۵ تبدیل به شهر شده، در دو دوره زمانی قبل از شهر شدن و بعد از آن، از لحاظ متغیرهای مختلف جمعیتی، اشتغال، امکانات و تسهیلات خدماتی مورد بررسی قرار گرفت و تأثیر آن بر فضاهای روستایی پیرامون مورد ارزیابی و تحلیل واقع شد. در این پژوهش از داده‌های اسنادی و آماری استفاده شده‌است. روش تحقیق میدانی و کتابخانه‌ای و تحلیل علمی است به طوری که نخست از طریق پرسشنامه‌ها تأثیر عملکرد تبدیل بومهن به شهر را از سرپرستان خانوارهای روستاهای حوزه نفوذ جوینا شدیم و سپس یافته‌های به دست آمده از جامعه آماری را از طریق ضریب همبستگی مورد بررسی قرار دادیم تا میزان همبستگی آن‌ها را با شاخص‌هایی همچون میزان تمایل به ماندگاری در روستا، ایجاد اشتغال و برخورداری از خدمات مورد بررسی قرار دهیم. نتایج حاصل از تحلیل‌ها نشان می‌دهد که این شهر، در تثبیت و نگهداری جمعیت و ارائه اشتغال و امکانات و سازماندهی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون خود موفق بوده است.

کلیدواژه: شهر کوچک، عملکرد، روابط روستا-شهری، سازماندهی فضایی، شهر بومهن.

مقدمه

یکی از مهمترین جنبه‌های توسعه اقتصادی بعد از جنگ جهانی دوم، به کارگیری نظریات اقتصاد فضا بود. این نظریات با زیربنای تفکر رشد ناموزون و رویکرد قطب رشد، از طریق تجمع زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مولد در یک نقطه، تأثیر بسزایی بر سیاست‌های نظامی سکونتگاه‌ها در کشورهای جهان بر جای گذاشت و عمل سیاست‌های توسعه را متوجه پدیده‌های شهر نشینی و صنعتی شدن نمود. بروز وضعیت فوق برای کشورهای جهان سوم، مسائل و مشکلات عدیده‌ای را از جمله توزیع فضایی نامتعادل جمعیت و افزایش تفاوت‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای در بر داشته است

^۱ - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور مرکز قیدار

(نوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۲). الگوی قطب رشد یکی از نظریاتی بود که به موضوع رشد نامتعادل از طریق اولویت دادن و انتخاب بخشی از اقتصاد به عنوان بخش پیشتاز و تمرکز سرمایه در مراکز شهری تأکید داشت (روزبهان، ۱۳۷۱: ۲۰۰) این نظریه مورد استقبال عمده‌ی کشورهای درحال توسعه جهان از جمله ایران واقع شد. مشکل عمده‌ای که در استفاده از این تئوری به عنوان ابزار سیاستگذاری منطقه‌ای، حداقل در مراحل اولیه‌ی توسعه ایجاد گردید، تشدید عدم تعادل منطقه‌ای بود (کلانتری، ۱۳۸۰: ۱۸ و نوری، ۱۳۸۸: ۶۲). لذا این سوال مطرح شد که چگونه می‌توان به سازماندهی حوزه‌های پیرامونی شهرها دست یافت؟ جو.یو.آمو. با تأکید بر وضعیت هشدار دهنده‌ی حاصل از شکست سیاست‌های شهرنشینی مبتنی بر صنعتی شدن شتابان و پیش بینی عواقب ناخوشایند آن با توجه به تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه، ضرورت چیدمان فضایی منطقی‌تر سکونتگاه‌ها را ضروری می‌داند (محمدزاده تیتکانلو، ۱۳۷۹: ۷۴). از این رو برای دستیابی به ایجاد سازماندهی فضایی بهتر سکونتگاه‌ها، شهرهای کوچک بویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه‌ی سکونتگاه‌ها به عنوان واسط میان کانون‌های شهری و روستایی عمل نمایند، مورد توجه اندیشمندان قرار گرفت (نوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۳) این کانون‌های کوچک شهری اولین هسته‌های شهری و بلافصل نقاط و نواحی پیرامونی و به عنوان حلقه اتصال نواحی روستایی با شهرهای بزرگتر قلمداد می‌شوند. هر گونه تحرک و فعالیتی در این کانون‌ها، در وهله نخست و بی‌واسطه، حوزه‌های پیرامونی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (فنی، ۱۳۸۲: ۴۴). بر این مبنا در فرایند سازماندهی حوزه‌های روستایی، تقویت و رشد شهرهای کوچک را نمی‌توان نادیده گرفت. زیرا این کانون‌ها امکانات و خدماتی را به نواحی روستایی خود ارائه می‌دهند و می‌توانند نقش بسزائی در توسعه نواحی پیرامونی شهرها داشته باشند. در مجموع می‌توان شهرهای کوچک را به عنوان مراکزی قلمداد نمود که نقش بسزائی در تقویت محرک‌های رشد و توسعه فضاهای حوزه نفوذ خود دارند (رضوانی، ۱۳۸۶: ۴۶). توسعه شهرهای کوچک همواره به عنوان یکی از سیاست‌های عمده در امر برنامه‌ریزی کشورهای در حال توسعه مد نظر بوده است. یکی از اهداف اصلی این سیاست، حضور و نفوذ بیشتر در روستاهاست زیرا هر چند پایه‌های اقتصادی دولت تا پیش از اصلاحات ارضی، بر اقتصاد کشاورزی با ساختار روستایی استوار بود، اما مناسبات آن با روستا از طریق نظام سنتی حاکم بر جامعه انجام می‌گرفت (رزاقی، ۱۳۶۷: ۲۹۹) امروزه پس از سپری شدن چهار دهه، دولت روابط گسترده و پیچیده‌ای با روستاها برقرار نموده است و یکی از راه‌های نفوذ و تأثیر خود در جوامع روستایی را در تاسیس شهرهای کوچک جستجو می‌نماید. از همین رو شاهد افزایش تعداد شهرهای ۵

تا ۲۵ هزار نفر می‌باشیم که غالباً بر اساس اهداف خدمات روستایی بنا شده‌اند و کانون‌ها و اهرم‌هایی برای کنترل مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگتر به‌شمار می‌روند (توانا و همکار، ۱۳۸۶: ۱۰۹). به‌واسطه اهمیت شهرهای کوچک در نظام برنامه‌ریزی شهری هدف تحقیق حاضر بررسی و تحلیل فرایند تبدیل روستای بومهن به شهر و نقش آن در سازماندهی نظم فضایی است که از طریق تحقیق میدانی و تحلیل علمی به بررسی آن پرداخته شده‌است. جامعه آماری این تحقیق را سرپرستان خانوارهای حوزه نفوذ شهر بومهن تشکیل می‌دهد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که شهر بومهن در سازماندهی نظم فضایی پیرامون موفق بوده است.

طرح مسئله

طی چند دهه اخیر در سلسله مراتب شهرهای ایران شهر تهران به کلی خارج از ترتیب نظم شهری کشور قرار گرفته و به عنوان شهر برتر، توفیق خود را حفظ کرده است (وزارت مسکن و شهر سازی، ۱۳۸۷: ۱۰۲-۹۳).

شهر تهران که در دهه‌های قبل از سال ۱۳۵۵ رشد قابل توجهی داشته است به تدریج به کاهش رشد دست یافت. این شهر در سه دوره سرشماری سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۴۵ به ترتیب ۵/۷، ۴/۹ و ۲/۹ درصد افزایش جمعیت داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸: ۵۸). در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۷ جمعیت شهری آن کاهش یافت و این کاهش در دوره اخیر تا نرخ رشد ۱/۲ درصد تنزل پیدا کرده است. این بدان معنی است که طی دهه اخیر جمعیت پیرامونی و مجموعه شهری تهران ۴/۹ برابر شده و از حدود ۷۳۶ هزار نفر به ۴ میلیون نفر و تعداد شهرهای پیرامونی به ۴۱ نقطه شهری افزایش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷: ۵۲-۴۸). از مسائل اساسی روستاهای پیرامونی کلانشهر تهران، الگوی نامناسب توزیع فضایی روستاها است که همین موضوع موجب شکل‌گیری الگوی توزیع نامتوازن جمعیت در نظام سکونت‌گاهی و عدم صرفه‌های اقتصادی جهت خدمت‌رسانی به بخش عمده آبادی‌ها شده است. به‌نظر می‌رسد در پیرامون کلانشهر تهران با تقویت شهرهای کوچک، ضمن ایجاد نظام منطقی سکونتگاه‌ها، زمینه پذیرش عوامل تولید، سرمایه‌گذاری و نیروی انسانی در این مراکز پدید آید. این مراکز شهری کوچک در داخل فضاهای روستایی، رابطه ارگانیک جامعه شهری- روستایی را تقویت نموده و عوامل و زمینه‌های توسعه را به فضاهای روستایی انتقال می‌دهد. طی چند دهه گذشته در برنامه‌های کلانشهر تهران راهبردهای متعددی برای توسعه نقاط پیرامونی مطرح شده‌است (Kileran, 2008: 33-34). یکی از مهمترین راهبردها، تقویت شهرهای کوچک به منظور

دستیابی بهتر سکونتگاه‌های روستایی به خدمات شهری است که موجب تقویت و تحریک توسعه‌ی مناطق روستایی و یکپارچگی اقتصادی و فضایی خواهد شد.

بومهن از شهرهای شهرستان تهران از جمله این نقاط روستایی بوده است که در سال ۱۳۷۵ به نقطه شهری تبدیل شده است (وزارت کشور، ۱۳۸۳: ۲۵). با توجه به اهداف تبدیل روستاها به شهر، مقاله حاضر با هدف بررسی تأثیر نقش شهر بومهن در سازماندهی حوزه‌های روستایی تدوین شده است و در جهت پاسخ به این سوال است که آیا شهر بومهن به عنوان یک شهر کوچک توانسته است موجب سازماندهی و توسعه فضایی پیرامون بشود.

مبانی نظری

شاید مهم‌ترین نقشی که برای شهرهای کوچک می‌توان بیان نمود، انتقال و تقویت و توسعه در ناحیه تحت نفوذ روستایی باشد. نقشی که امکان می‌دهد هر یک از این شهرها، عملکرد خاص خود را در به‌کارگیری استعدادها و قابلیت‌های توسعه و تحرک شبکه شهری - روستایی در ناحیه موجب گردند (فنی، ۱۳۸۲: ۴۲). این شهرها می‌توانند ابزاری مناسب برای پیوند روستا - شهری باشند که نقش یک حلقه واسط بین نواحی روستایی و سطوح بالاتر سلسله مراتب شهری را بر عهده گیرند. این امر به افزایش تولیدات کشاورزی، مبادله کالا بین شهر و حومه و مشارکت اقتصادی بین شهر و حومه کمک می‌کند. منطق به‌کارگیری این شهرها برای بهبود پیوندهای روستا - شهری ناشی از نیازهای زیر است:

۱. جذاب‌ترین و فاعل‌کننده‌ترین منطق برنامه شهرهای کوچک، اهمیت پیوندهای روستایی - شهری در رشد

اقتصاد بازار کشاورزی است؛

۲. نیاز به بهبود دسترسی بازارها برای نهادهای کشاورزی؛

۳. ایجاد زمینه اشتغال برای نیروی کار مازاد کشاورزی؛

۴. ایجاد بازار برای کالاهای کشاورزی؛

۵. ایجاد مکانی برای تمرکز زدائی صنعت در کشور (سرای، ۱۳۸۶: ۱۷۲).

نقش و عملکرد متعددی که برای این نوع شهرهای کوچک برشمرده می‌شود، در واقع پایه‌های نظری راهبردهای توسعه الگوی سکونتگاهی متوازن و متعادل را تشکیل می‌دهد. طرفداران شهرهای کوچک جنبه‌هایی از اهمیت این سکونتگاه‌ها را به عنوان مراکز خدمات منطقه‌ای در توسعه‌ی روستایی مطرح می‌کنند و بر ایجاد سلسله

مراتب منسجم سکونتگاهی و نیز اثرات توزیع و رخنه به پایین تأکید دارند (نوری، ۱۳۸۸: ۶۸). به نظر آنها شرایط شهرهای کوچک از نظر تولید و ساختار نهادی پیشتر از توسعه روستایی و منطقه‌ای است و عاملی برای جلوگیری از تمرکز بیش از حد جمعیت و فعالیت در شهرهای بزرگ محسوب می‌گردد (زبردست، ۱۳۸۸: ۶۵).

پیشینه تحقیق

ایده و موضوع مطالعه‌ی نقش و تأثیر نقاط شهری کوچک در سطح منطقه‌ای و محلی شاید اولین بار با کار جانسون^۲ (۱۹۷۰ میلادی) و بحث «مراکز توسعه روستایی» توسط فانل^۳ (۱۹۷۶ میلادی) آغاز و مطرح گردید که تقریباً جدیدترین موضوع در توسعه منطقه‌ای بود (Barean, 2009: 12-15). بدون شک یکی از مهمترین طرفداران این دیدگاه، دنیس راندنلی است که با همکاری رودل^۴ در سال ۱۹۷۸، بحث عمیق و گسترده‌ای در این زمینه با نوشتن کتاب «عملکردهای شهری در توسعه روستایی» فراهم آورد (Baresky, 2009: 88).

هانسن (۱۹۸۰ میلادی) از جمله محققانی است که در ارتباط با شهرهای کوچک مطالعات متعددی انجام داده است. به عقیده وی برای دستیابی کشورهای جهان سوم به رشد و عدالت، ضروری است تا شهرهای کوچک این نقش را ایفا نمایند و رشد اقتصادی، عدالت و رفاه عمومی را با یکدیگر پیوند بزنند (محمد زاده تیتکانلو، ۱۳۸۱: ۹۳). نیل هنری^۵ در تبیین نقش شهرهای کوچک در توسعه ملی، شهرنشینی اشاعه یافته از پایین، که توسعه شهرهای کوچک و میانی را در بر دارد، وسیله‌ای میسر و عملی جهت توسعه کشورهای در حال توسعه دانسته است که هدف آن کمک به ایجاد فرصت‌های شغلی و رشد ناحیه‌ای در مجاورت زندگی آنان است (Hinrey, 2007: 52). تحلیل امر مهاجرت و الگوی اشتغال در ۲۲ شهر کوچک برزیل نشان می‌دهد که با فراهم شدن امکاناتی در شهرهای کوچک، توفیقی در مهاجرت‌های روستایی به وجود آمده است (Tavernieh, 2008: 24-25).

مرکز توسعه‌ی منطقه‌ای سازمان ملل متحد (UNCRD) اعتبار شهرهای کوچک و میانی در کشورهای در حال توسعه را بیشتر در گرو سیاست‌های توسعه شامل پخشایش جمعیت و برنامه‌های سرمایه‌گذاری در زیر ساخت‌های نقاط پیرامونی کلان‌شهرها می‌داند (UNCHC, 2009: 25-29). تجربه فداک^۶ در هندوستان حاکی از موقعیت خوب شهرهای کوچک در سلسله مراتب شهری و اشتغال صنعتی، تثبیت جمعیت و ایجاد فرصت‌های شغلی

^۲ Jonson

^۳ Fanel

^۴ Rodel

^۵ Nile Hinry

^۶ Fedak

است (Fedak, 2000: 68). کاماندا^۷ با مطالعه شهرهای کوچک در آمریکای جنوبی به این نتیجه رسیده است که توسعه و تقویت شهرهای کوچک منجر به ایجاد اشتغال، تمرکز زدایی، جذب سرمایه‌گذاری‌ها و کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای شده است (Kamanda, 2007: 63). پی‌یون^۸ در طرح تحقیقاتی خود بر روی شهرهای کوچک چین اظهار می‌دارد که شهرهای کوچک مکان‌های مناسبی برای توسعه کانون‌های زیستی بوده و مهاجران روستایی را در برخی فعالیت‌های صنعتی و خدماتی جذب نموده و مانع از حرکت آن‌ها به شهرهای بزرگ منطقه می‌شود (Puwen, 2008: 83). در ایران نیز در طرح ستیران (۱۳۵۶) توجه به شهرهای کوچک به عنوان عامل اصلی حفظ تعادل محیطی جامعه روستایی مطرح شده است. بعد از انقلاب اسلامی نیز در برنامه پنج ساله اول توسعه افزایش سرعت توسعه شهرهای کوچک و کاهش سرعت رشد کلان‌شهرها، به عنوان عامل مهمی در توازن فعالیت و جمعیت انگاشته شده است. در برنامه‌های دوم الی پنجم توسعه حمایت از شهرهای کوچک با تأکید بر جلوگیری از توسعه کلان‌شهرها پرداخته شده است (زبردست، ۱۳۸۳: ۵۸). از این رو یکی از راهبردهای مهم برنامه‌های پنج ساله سوم و چهارم توسعه شهرهای کوچک در ایران، مهار و کنترل مهاجرت‌ها و هدایت آن‌ها به این شهرها است. چرا که عدم توازن و تعادل سازماندهی فضایی ناشی از جریان‌های نامطلوب و غیر منطقی مهاجرت‌ها به سوی شهرهای بزرگ است. فنی (۱۳۷۵) نقش شهرهای کوچک را در توسعه منطقه‌ای خوزستان مورد مطالعه قرار داده است و نتیجه گرفت که این نوع شهرها در توزیع متوازن جمعیت در سطح منطقه موثر هستند. نتایج مطالعات نوری و همکاران نیز در استان یزد نشان می‌دهد که شهرهای کوچک به عنوان کانون‌های رشد نواحی روستایی و بستر توسعه هماهنگ شهر و روستا محسوب می‌شوند (نوری، ۱۳۸۸: ۷۲-۷۵). رضوانی نیز در تحقیقات خود نقش شهر کوچک را بر دهستان رونیز مثبت ارزیابی نموده است (رضوانی، ۱۳۸۶: ۱۳).

معرفی محدوده‌ی تحقیق

شهر بومهن در مختصات جغرافیایی ۳۳ درجه و ۳۶ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۴۳ دقیقه طول شرقی در ۴۰ کیلومتری شرق کلان‌شهر تهران واقع شده و از شهرهای شهرستان تهران است (سازمان جغرافیایی ارتش، ۱۳۸۷: ۱۵). طبق آخرین تقسیمات سیاسی این شهر دارای یک دهستان و ۱۹ آبادی مسکونی است (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸: ۱۶) و بر اساس قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۷۵، با جمعیت ۱۰۹۸۳ به عنوان یکی از نقاط شهری، شهرستان تهران

⁷ Kamanda

⁸ Puwen

معرفی شد که جمعیت این شهر طی سالهای ۱۳۸۵، ۱۳۸۰، به ترتیب ۲۲۸۸۴ نفر، ۶۲۳۱۸ نفر ذکر شده است و متعاقب آن، کارکردهایی در بعد درون شهری و ناحیه‌ای به این شهر محول شده است. (وزارت کشور، ۱۳۸۷: ۴۳)

روش و جامعه آماری تحقیق

تحقیق حاضر از نوع تحلیل و همبستگی می‌باشد. جهت تعیین روابط بین متغیرها از ضریب همبستگی اسپیرمن^۹ استفاده شده است و کلیه عملیات پردازش داده‌های خام در برنامه‌های نرم افزاری SPSS توسط رایانه صورت گرفته است. برای شناخت وضع موجود، از اطلاعات اسنادی و اطلاعات میدانی استفاده شده است. این مطالعه با هدف بررسی نقش شهرهای کوچک در سازماندهی نظم فضایی صورت گرفته است و از اطلاعات اسنادی و میدانی استفاده شده است. داده‌های جمعیتی سالهای ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در محدوده حوزه نفوذ شهر بومهن به عنوان موارد اصلی مورد بررسی واقع شده است. جامعه آماری این تحقیق را ساکنان شهر بومهن و روستاهای حوزه نفوذ آن تشکیل می‌دهند. به علت توزیع مکانی و حجم نسبتاً وسیع جامعه آماری، در گردآوری اطلاعات میدانی از روش نمونه‌برداری تصادفی طبقه‌بندی استفاده شده است. در اجرای این آزمون، پرسشنامه‌هایی تهیه گردید. برای انتخاب روستاهای نمونه، کلیه روستاهای حوزه نفوذ که شامل ۱۹ روستا بود شناسایی و با توجه به طبقه جمعیتی و امکانات و خدمات موجود، کدبندی شدند. حجم نمونه برای جامعه آماری از روش کوکران ۵۹۲ نفر از سرپرستان خانوارها تعیین شدند. در مجموع روستاهای مورد بررسی دارای ۱۵۹۲۳ نفر جمعیت بوده‌اند و دامنه جمعیتی نمونه‌ها بین ۶۴۱ تا ۱۹۰۰ نفر در نوسان بوده است. فرمول کوکران برای حجم نمونه عبارت است از: (حافظ نیا، ۱۳۸۰: ۱۴)

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right]}$$

یافته‌های تحقیق

شهر کوچک بومهن و نقش آن در سازماندهی فضایی

شهر بومهن در سال ۱۳۷۵ بر اساس ضابطه‌ی مرکز بخش بودن به شهر تبدیل و به عنوان شهر معرفی گردید. در سال ۱۳۷۵ از به هم پیوستن روستاهای لوران، ده بومهن و ولیعصر شهر بومهن تشکیل شد.

^۹ Spearman

تأثیر شهر کوچک بومهن در تثبیت جمعیت

با استفاده از محاسبه مدل کشش پذیری جمعیت می‌توان افزایش جمعیت شهرهای کوچک را محاسبه نمود. چنانچه میزان آن از عدد یک بیشتر شود دلیل بر جذب جمعیت در کانون‌های مورد نظر است. طبق اطلاعات جدول ۱ در هر دوره شهر بومهن دارای عملکرد مثبت در زمینه تثبیت جمعیت و مهاجر پذیری بوده است. بررسی دوره‌های مذکور در دو مقطع زمانی ۱۳۷۵-۱۳۸۰ و ۱۳۸۵-۱۳۸۰ افزایش گرایش به نوعی تعادل را تأیید می‌نماید. به طوری که ضریب کشش پذیری در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۰ از رقم ۱/۷ به رقم ۲/۹ در دوره ۱۳۸۵-۱۳۸۰ می‌رسد.

جدول ۱. ضریب کشش پذیری شهر و ناحیه‌ی بومهن (۸۵-۱۳۷۵)

ضریب کشش پذیری به درصد			
شهرستان تهران		شهر بومهن	
۱۳۸۰-۱۳۸۵	۱۳۷۵-۱۳۸۰	۱۳۸۰-۱۳۸۵	۱۳۷۵-۱۳۸۰
۱/۱	۲/۱	۲/۹	۱/۷

(مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، ص ۴۲ و محاسبات نگارنده)

تأثیر شهر کوچک بومهن در اثر بخشی سرمایه‌گذاری عمرانی بر تثبیت جمعیت حوزه نفوذ

جمعیت سکونتگاه‌های روستایی بومهن در سرشماری عمومی ۱۳۵۵ برابر ۲۶۱۵ نفر (۴۸۷ خانوار) بوده است. این تعداد طی زمان به طور مطلق افزایش یافته و در سال ۱۳۸۵ به ۱۵۹۲۳ نفر (۱۵۱۸ خانوار) رسید. با وجود این شواهد حاکی از آن است که آهنگ رشد جمعیت بعد از سال ۱۳۷۵ (تبدیل بومهن به شهر) روند رو به رشدی را داشته است. شایان ذکر است که علاوه بر افزایش جمعیت نقاط روستایی، جمعیت شهر بومهن نیز از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تقریباً پنج برابر شده است (جدول شماره ۲).

جدول ۲. میزان و رشد جمعیت روستایی و شهری بومهن در دوره‌های سرشماری عمومی ۱۳۵۵-۱۳۸۵

سال سرشماری	جمعیت روستایی		جمعیت شهری	رشد سالیانه جمعیت (%)	
	خانوار	نفر		روستایی	شهری
۱۳۵۵	۴۸۷	۲۶۱۵	-	۲/۵	-
۱۳۶۵	۸۴۸	۴۰۱۸	-	-	-
۱۳۷۵	۱۰۰۱	۴۸۷۷	۱۰۹۸۳	۲/۹	۳/۷
۱۳۸۵	۱۵۱۸	۱۵۹۲۳	۵۲۳۸۰	۳	۴/۱

(مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، صص ۸۳-۱۴)

بر مبنای اطلاعات جدول شماره ۳ در میان ۱۹ روستای مورد مطالعه، اقدامات و سرمایه‌گذاری‌های عمرانی و خدماتی در زمینه احداث و تجهیز و بهسازی راه روستایی، اجرای طرح هادی و تأمین آب آشامیدنی و..... انجام

پذیرفته است. شایان ذکر است که در بین ۱۴ روستا از ۱۹ روستای مورد مطالعه تهیه و اجرای طرح هادی انجام شده است.

جدول ۳. نوع و دفعات سرمایه گذاری‌های عمرانی و خدماتی طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ در روستاهای حوزه نفوذ بومهن

ردیف	نوع اقدامات	فراوانی در روستاها
۱	احداث، تجهیز، تعریض و بهسازی راه روستایی	۸
۲	تأمین آب آشامیدنی و احداث و بهسازی حمام	۷
۳	تهیه و اجرای طرح هادی روستایی	۱۴
۴	برق رسانی و اصلاح شبکه روستایی و احداث مدرسه	۲
۵	احداث شبکه مخابرات و مرکز تلفن	۴
۶	کتابخانه و ساخت مسجد	۸
۷	مطالعه و احداث ناحیه صنعتی	۳
جمع		۱۹

(وزارت جهاد و کشاورزی استان تهران، ۱۳۸۷، ۷۱-۶۳)

در دوره زمانی ۷۵ تا ۸۵ تعداد ۱۱۰۲۶ نفر نیز به جمعیت روستایی ناحیه افزوده شده است. با توجه به این روند، می‌توان نتیجه گرفت که میان سرمایه‌گذاری عمرانی و حفظ جمعیت روستایی ارتباط معنی‌داری وجود داشته است.

به منظور تبیین میزان ضریب همبستگی میان نگهداشت جمعیت روستاها و سرمایه‌گذاری‌های عمرانی، در نخستین گام آشکار شد که همبستگی بین این دو مقدار برابر ۰/۸ است، یعنی ارتباط قوی میان نگهداشت جمعیت و سرمایه‌گذاری عمرانی در سکونتگاه‌های روستایی ناحیه حاکم است. به منظور بررسی تأثیر اجرای طرح‌های عمرانی بر نگهداشت جمعیت روستا، از یکی روش‌های تعیین درجه برخورداری روستاها از امکانات و خدمات (روش تاکسونومی عددی) استفاده شد. بر اساس درجه برخورداری به‌دست آمده روستاهای ده بومهن، لوران، خرم‌دشت برخوردارترین و روستاهای گلدره و پلنگ آواز محروم‌ترین روستاها بوده‌اند. بر اساس روش لیکرت طرح‌های عمرانی (به‌طور خیلی زیاد) (۴۰/۱۳ درصد) بر ماندگاری جمعیت تأثیر گذار بوده است.

جدول ۴. میزان تأثیر اجرای طرح‌های عمرانی بر افزایش تمایل ماندگاری جمعیت بر اساس روش لیکرت

گزینه انتخابی	پیرامون شهر بومهن (درصد)	روستاهای برخوردار (درصد)	روستاهای حوزه نفوذ (درصد)
خیلی زیاد	۳۷/۵	۴۵/۷	۳۷/۲
زیاد	۳۵	۳۱/۷	۲۶/۲
متوسط	۲۰	۱۴/۴	۲۴
کم	۷/۵	۸/۲	۱۲/۶
جمع درصد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج اطلاعات جدول ۴ و اطلاعات میدانی حاکی از آن است که محاسبه همبستگی میان تأثیر اجرای طرح‌های عمرانی بر افزایش ماندگاری جمعیت روستاهای نمونه، دارای همبستگی مستقیم و معنی‌دار می‌باشد. این بدان معناست که طرح‌های عمرانی (افزایش طول جاده‌های آسفالته، مقایسه شاخص برخورداری از برق، دسترسی به تلفن عمومی، احداث واحدهای آموزشی و...) در نگهداشت جمعیت بی‌تأثیر نبوده است. از سوی دیگر، بررسی همبستگی میان تغییرات جمعیتی و حجم سرمایه‌گذاری عمرانی از همبستگی مثبت حکایت دارد. بدان معنی که بین نگهداشت جمعیت و سرمایه‌گذاری عمرانی همبستگی معنی‌داری وجود دارد.

تأثیر شهر کوچک بومهن بر ایجاد فرصت‌های شغلی

در اینجا برای سنجش این عامل در شهر و ناحیه مورد نظر از روش تحلیل تغییرات سهمی - بخشی استفاده شده است. با تفسیر جدول ۵ می‌توان به نتایج زیر دست پیدا کرد:

- در هر دو دوره‌ی زمانی بخش صنعت و خدمات رشد آن قابل قبول می‌باشد.
- شهر بومهن در بخش صنعت در هر دو دوره‌ی زمانی دارای عملکرد مثبت بوده است. با توجه به اینکه در شهر و ناحیه مورد مطالعه، صنایع پا گرفته است در بخش کشاورزی در دوره‌ی دوم (یعنی بعد از شهر شدن) شاهد کاهش نرخ اشتغال در این بخش می‌باشیم.
- با نگاهی به جدول در جزء ساختاری متوجه این موضوع می‌شویم که نرخ رشد انتظاری شهر مورد مطالعه در تمامی موارد در مقابل کل منطقه (مثبت می‌باشد که ناشی از موفقیت این شهر در ارائه‌ی شغل و امکانات شغلی در مقایسه با کل منطقه (شهرستان) می‌باشد. ضریب همبستگی ۰/۹ بین نقش شهر بومهن بر ایجاد فرصت‌های شغلی نیز حاکی از ضریب همبستگی مثبت است.

جدول ۵. تحلیل تغییرات سهمی بخش‌های سه‌گانه‌ی اقتصادی شهر بومهن نسبت به شهرستان تهران

سال	بخش‌های اقتصادی	نرخ رشد اشتغال شهر	جزء باقی مانده	جزء ساختاری	نرخ رشد اشتغال شهرستان
۱۳۷۵-۱۳۸۰	کشاورزی	۱۷	۲	۲۱	-۸
	صنعت	۱۰۰	۱۸	۱۸	۱۴
	خدمات	۷۰	۹	۱۰	۱۲
۱۳۸۰-۱۳۸۵	کشاورزی	۱۵	-۸/۸۶	۱۲	-۱۰
	صنعت	۱۵۰	۱۰۰	۱۱۰	۲۰/۳
	خدمات	۱۱۰	۲۰	۱۷	۷۲

مأخذ: مرکز آمار ۱۳۸۵، ص ۱۱۶ و محاسبات نگارنده

تأثیر شهر کوچک بومهن بر مازاد اقتصادی حوزه نفوذ

یکی از اهداف عمده و نهایی تبدیل روستا به شهر، تغییر جهت جریان سرمایه ها و منابع مالی روستاییان از شهرهای بزرگ منطقه به شهرهای محلی است (توانا، ۱۳۸۶، ۱۱۷) این تأثیرات را می توان در منطقه مورد مطالعه در موارد ذیل بررسی نمود:

۱. وابستگی به بازار شهر بومهن: خانوارهای روستایی بیشتر نیازهای خویش را از بازار شهر بومهن تأمین می کنند. این نیازها شامل انواع خواربار، پوشاک، لوازم خانگی، نهاده های کشاورزی، خدمات درمانی، آموزشی و غیره می باشد (مطالعات میدانی). ۷۵ درصد پرسش شوندگان، شهر بومهن را مقصد اصلی خود برای تأمین نیازهای فوق اعلام نموده اند.

۲. انتقال مازاد تولید کشاورزی: برخی روستاییان که از درآمد بالنسبه بیشتری برخوردارند، ارزش افزوده تولیدات خود را به شهر منتقل می سازند. بدین ترتیب که به خرید خانه، واحد تجاری و زمین در محدوده شهر بومهن می پردازند. بنابراین شهر کوچک بومهن توانسته است بخشی از این سرمایه ها را به سمت خود سوق دهد.

مطالعات میدانی، حاکی از آن است که تنها طی سال های نخست تأسیس این شهر تحت تأثیر جو روانی بورس بازی زمین، مسکن و واحدهای تجاری، به ناگهان تقاضای زیادی از روستاهای پیرامون به سمت شهر کوچک بومهن سرازیر گردید و همین امر به ناگهان قیمت زمین و مسکن را افزایش داد تا جایی که قیمت زمین و خرید و اجاره واحدهای تجاری هم قیمت شهرهایی چون دماوند و رودهن گردید. شهر کوچک بومهن نیز برای پویایی خود و توسعه اجتماعی و اقتصادی حوزه نفوذ به جذب سرمایه از بخش های دولتی و خصوصی متکی می باشد. یافته های میدانی از شهر مذکور حاکی از آن است که بجز سرمایه گذاری های دولتی (که بیشتر از طریق احداث بناها و تأسیسات شهری می باشد) ۸۲ درصد سرمایه هایی که از طریق خرید بنای واحدهای مسکونی، تجاری و صنعتی خدماتی وارد این شهر شده است در واقع سرمایه های حاصل از مازاد تولید، به جای سرازیر شدن به تهران در شهر بومهن انباشته شده و صرف فعالیت های صنعتی می شود (جدول شماره ۶).

روستاییان حوزه نفوذ بیشترین سرمایه گذاری را در امور صنعت داشته اند به طوری که تا پایان سال ۱۳۸۵ نزدیک به ۱۰۴۸ واحد کارگاهی در این شهر مشغول به فعالیت بوده اند (وزارت صنایع و معادن، ۱۳۸۷: ۴۳).

جدول شماره ۶. شهرهایی جاذب سرمایه‌ها و درآمدهای مازاد ساکنان

نام شهر	نوع سرمایه‌گذاری	درصد
بومهن	صنایع	۸۲
رودهن	خدمات	۲/۵
دماوند	خدمات	۲/۵
تهران	خدمات	۲/۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نقش و عملکرد بومهن در تدارک خدمات رسانی بر حوزه نفوذ

به منظور بررسی نقش و عملکرد شهر بومهن (به عنوان یک کانون شهری کوچک) در خدمات رسانی به نواحی روستایی پیرامون در دوره قبل و بعد از شهر شدن بومهن پرداخته شده‌است. جدول ۷ تأثیر عملکرد شهر بومهن بر تدارک خدمات رسانی بر روستاهای حوزه نفوذ را نشان می‌دهد.

جدول ۷. تأثیر عملکرد شهر بومهن بر تدارک خدمات رسانی بر روستاهای حوزه نفوذ

سکونت گاه	جمعیت		خدمات بهداشتی - درمانی		خدمات آموزشی - فرهنگی		خدمات زیربنایی		خدمات کشاورزی و امور دامی		خدمات صنعتی و تجاری	
	ب	ق	ب	ق	ب	ق	ب	ق	ب	ق	ب	ق
آب انجیرک	۷۲۱	۲۹۱	*		*		*	*	*	*	*	*
اصطک بالا	۷۰۰	۱۷۸	*		*		*	*	*	*	*	*
باغ کمیش	۱۹۰۰	۱۱۰۰			*	*	*	*	*	*	*	*
پله سنجر	۶۷۰	۶۱		*	*		*	*	*	*	*	*
پلنگ آواز	۶۸۷	۶۸			*		*	*	*	*	*	*
تماشا	۶۹۳	۸۹			*	*	*	*	*	*	*	*
خرمدشت	۷۲۸	۱۰۷		*	*		*	*	*	*	*	*
دانشور	۶۴۱	۲۹			*		*	*	*	*	*	*
زردستان	۶۸۲	۸۸			*		*	*	*	*	*	*
ده بومهن	۱۵۰۰	۳۰۰	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
سیاه سنگ قدیم	۶۸۵	۸۹			*		*	*	*	*	*	*
سیاه سنگ جدید	۷۰۰	۲۰۰		*	*		*	*	*	*	*	*
لوران	۸۵۰	۲۸۰		*	*		*	*	*	*	*	*
کردنبرد	۵۱۰	۱۲۱			*		*	*	*	*	*	*
کرشت	۷۱۰	۱۶۴			*		*	*	*	*	*	*
گل دره	۷۲۹	۳۱۸		*	*		*	*	*	*	*	*
گل خندان جدید	۸۱۷	۵۱۶		*	*		*	*	*	*	*	*
گل خندان قدیم	۱۰۰۰	۶۰۰	*	*	*		*	*	*	*	*	*
واصفجان	۷۹۳	۲۹۸			*		*	*	*	*	*	*
جمع	۱۵۹۲۳	۴۸۹۷										

ق= قبل از شهر شدن بومهن (سال ۱۳۷۳)

ب= بعد از شهر شدن بومهن (سال ۱۳۷۵)

مأخذ: (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷: ۲۲-۱۰) و یافته‌های تحقیق

اطلاعات جدول شماره ۷ حاکی از آن است که جمعیت تمامی روستاهای حوزه نفوذ بعد از تبدیل بومهن به شهر، افزایش یافته است. در دوره اول با توجه به تمرکز اکثر خدمات در شهر تهران، نقاط روستایی بومهن در این دوره بیشترین وابستگی را به شهر تهران داشته اما در دوره دوم با پراکنش این نوع خدمات در تمام نقاط روستایی (برعکس دوره اول) از وابستگی سکونتگاه‌های به شهر تهران کاسته شده است.

بررسی درصد تراکم هر یک از عملکردها طبق جدول ۸ نشان می‌دهد که قبل از شهر شدن بومهن به دلیل استقرار و تمرکز اکثر خدمات در شهرهای تهران- دماوند و رودهن تراکم عملکردها (به استثنای عملکرد خدماتی- تجاری) یکسان بوده و در کل تراکم عملکردها در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. اما در دوره بعد از شهر شدن بومهن به دلیل اینکه در این دوره این نوع خدمات در شهر بومهن استقرار یافته تنها تراکم عملکردهای بهداشتی- درمانی و کشاورزی، مشابه تراکم این عملکردها قبل از شهر شدن بومهن می‌باشد که دلیل آن وجود این نوع خدمات در شهر بومهن است. ولی تراکم سایر عملکردها نسبت به دوره قبل، بهبود یافته است و دلیل آن استقرار و پراکندگی این نوع خدمات در نقاط روستایی حوزه نفوذ شهر بومهن می‌باشد و در پی آن روابط بین سکونتگاه‌ها نسبت به دوره قبل افزایش یافته است. ضریب همبستگی نیز حاکی از تأثیر مثبت عملکرد این شهر بر تدارک رسانی بر نواحی پیرامونی است.

جدول ۸. میزان تراکم عملکردها در ناحیه مورد مطالعه قبل و بعد از شهر شدن بومهن

درصد تراکم انواع خدمات		تعداد کل روابط ممکن		جمع سطرها		عملکردها
بعد از شهر شدن بومهن	قبل از شهر شدن بومهن	بعد از شهر شدن بومهن	قبل از شهر شدن بومهن	بعد از شهر شدن بومهن	قبل از شهر شدن بومهن	
۱۵/۳	۵	۹۵	۸۰	۹	۴	بهداشتی-درمانی
۲۹/۸	۸/۵	۹۵	۸۰	۱۸	۴	آموزشی-فرهنگی
۱۸/۲	۸/۵	۹۵	۸۰	۱۲	۴	خدماتی-زیربنایی
۱۵/۲	۸/۵	۹۵	۸۰	۹	۴	کشاورزی و امور دامی
۱۹/۲	۱۰/۵	۹۵	۸۰	۱۴	۵	خدماتی- تجاری
۲۵/۲	۱۰/۵	۹۵	۸۰	۱۸	۵	کلیه جریانات

ماخذ: یافته‌های تحقیق

نتیجه گیری

آنچه مسلم است به منظور تعادل بخشی نظام سکونتگاهی و جلوگیری از تمرکز بیشتر در شهرهای بزرگ، اتخاذ رویکرد نوین توسعه فضایی با تأکید بر توسعه و تقویت شهرهای کوچک امری ضروری است. نتایج حاصل از یافته‌ها نشان می‌دهد که این شهر در تثبیت و نگهداری جمعیت شهر و ناحیه، عملکرد مثبتی داشته است. در مطالعه‌ی موردی

در نخستین کارکرد، یعنی توانایی تثبیت و نگهداری جمعیت شهر و ناحیه، این شهر عملکرد مثبتی داشته است و همچنان ناحیه تحت پوشش خود را به عنوان یکی از مهاجر پذیرترین بخش در شهرستان تهران نگه داشته است. مطالعات میدانی نشان می‌دهد که شهر بومهن در زمینه ارائه خدمات و بسط کارکردهای شهری به درون نواحی پیرامون و حوزه‌ی نفوذ، باز هم عملکرد مناسبی داشته است. به طوری که میزان تغییرات جمعیتی روستاهای حوزه نفوذ شهر در دوره زمانی مورد بررسی تغییرات چشمگیری به خود دیده است. نتایج حاصل از مطالعات حاکی از آن است که تبدیل بومهن به نقطه شهری اثر مطلوبی در سازماندهی فضایی به نواحی پیرامون داشته است چرا که قبل از شهر شدن بومهن همه نقاط روستایی دهستان سیاهرود و بومهن جهت تأمین خدمات خود به رودهن، دماوند و تهران (به ترتیب در فواصل ۱۰، ۲۰، ۴۵ کیلومتری بومهن) مراجعه داشته و به شهرهای مذکور وابستگی داشته‌اند، اما با شهر شدن و استقرار امکانات و خدمات در شهر بومهن از میزان مراجعات و وابستگی نقاط روستایی به شهرهای مذکور کاسته شده است. همچنین بررسی و مقایسه میزان تراکم جریان‌ات و روابط در ناحیه مورد مطالعه نشان می‌دهد این میزان قبل از شهر شدن بومهن ۱۰/۵ درصد و بعد از شهر شدن بومهن ۲۵/۲ درصد می‌باشد که نشان دهنده ارتباط بیشتر بین سکونتگاه‌های دهستان در مقطع دوم می‌باشد. ضریب کشش پذیری جمعیت شهر بومهن در قبل از شهر شدن از رقم ۱/۷ درصد به ۲/۹ درصد رسیده است که این نکته بیانگر آن است که این شهر در دوره دوم دارای عملکرد مثبت در تثبیت جمعیت و مهاجر پذیری بوده است. ضریب همبستگی ۰/۸ بیانگر ارتباط قوی میان نگهداشت جمعیت و سرمایه گذاری عمرانی در سکونتگاه‌های روستایی منطقه مورد مطالعه است. نتایج مطالعات در جزء ساختار اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی حاکی از آن است که نرخ رشد انتظاری شهر بومهن در تمام موارد مثبت می‌باشد که ناشی از موفقیت این شهر در ارائه شغل در مقایسه با کل شهرستان است و سرمایه‌های حاصل از مازاد تولید، به جای سرازیر شدن به شهرهای بزرگتر مثلاً تهران، صرف فعالیت‌های صنعتی در بومهن شده است. به طوری که در حال حاضر ۱۰۴۸ واحد کارگاهی صنعتی در این شهر مشغول به فعالیت است.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌های تحقیق از آنجائی که در طرح مجموعه شهری تهران، شهر بومهن به عنوان یکی از مکان‌های اصلی استقرار جمعیت و فعالیت‌های صنعتی شناخته شده است، یکی از اساسی‌ترین پیشنهادها در رابطه با تقویت شهر کوچک بومهن، توجه به زیرساخت‌ها و امکانات توسعه‌ای در ارتباط با ایجاد صنایع در امور تولیدی در این شهر

است. بنابراین باید جریان جهت‌دار کردن و جاذبیت بخشیدن به شهر کوچک بومهن به‌طور عمده در رابطه با رفع نیازهای محلی و ایجاد اشتغال مفید و بیشتر باشد که این روند خود تمرکز زدایی از کلانشهر تهران را تسریع می‌نماید.

فهرست منابع

۱. امکچی، حمیده (۱۳۶۵) شهرهای میانی و نقش آن‌ها در چارچوب توسعه ملی؛ مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
۲. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۷) طرح‌های هادی روستایی دهستان سیاهرود بومهن، جلد اول: مطالعات جمعیتی و اقتصادی؛ تهران.
۳. توانا، محمد حسن وهمکار (۱۳۸۶) روند تبدیل روستا به شهر و پیامدهای آن در شهرستان تالش، *مجله علمی و پژوهشی جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۰.
۴. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۰) مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی؛ تهران: انتشارات سمت.
۵. رزاقی، ابراهیم (۱۳۶۷) اقتصاد ایران، تهران: نشر نی.
۶. رضوانی، محمد رضا وهمکار (۱۳۸۶) نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، مورد: دهستان رونیز؛ *مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۱۶، دانشگاه تهران.
۷. روزبهان، محمود (۱۳۷۱) مبانی توسعه اقتصادی؛ انتشارات مشعل آزادی.
۸. سازمان جغرافیایی ارتش (۱۳۸۷) طول و عرض جغرافیایی شهرهای ایران: شناسنامه شهرهای استان تهران.
۹. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۸۴) سند برنامه چهارم توسعه اقتصادی و اجتماعی: جلد دوم؛ تهران.
۱۰. سرائی، محمد حسین وهمکار (۱۳۸۶) تبدیل روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و نقش آن در تعادل بخشی ناحیه‌ای، مورد: ریوش شهرستان کاشمر؛ *مجله علمی پژوهشی جغرافیا و توسعه* شماره ۱۰.
۱۱. شهرداری بومهن (۱۳۸۷) گزارش واحدهای تجاری و صنعتی افزوده شده؛ معاونت عمران و شهرسازی.
۱۲. فنی، زهره (۱۳۸۲) شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، تهران.
۱۳. کلانتری، خلیل (۱۳۸۰)، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)؛ انتشارات خوشبین.
۱۴. ماتور، پراکاش (۱۳۶۵) نقش شهرهای کوچک در توسعه ملی؛ ترجمه: شعله نوری؛ تهران: انتشارات مدیریت امور عمران شهری.
۱۵. محمدزاده تیتکانلو، حمیده (۱۳۷۹) قابلیت‌های نهفته در شهرهای با جمعیت یکصد هزار نفر و بالاتر؛ *ویژنامه همایش شهرداران کشور*؛ تهران: سازمان شهرداری‌ها.
۱۶. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵) فرهنگ آبادی‌های استان تهران سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵.
۱۷. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵) شناسنامه آبادی‌های کشور، استان تهران.
۱۸. نظریان، اصغر (۱۳۷۵) جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضایی و توسعه ملی، مورد زنجان، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی* شماره ۴۲.
۱۹. نوری، هدایت الله وهمکاران (۱۳۸۸) نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد؛ *مجله علمی پژوهشی جغرافیا و توسعه* شماره ۱۳.
۲۰. وزارت جهاد و کشاورزی استان تهران (۱۳۸۷) طرح‌های عمرانی روستاهای استان تهران، جلد اول: شهر بومهن، دهستان سیاهرود.
۲۱. وزارت صنایع و معادن (۱۳۸۷) مشخصات واحدهای صنعتی خرم‌دشت بومهن.
۲۲. وزارت کشور (۱۳۸۳) تاریخ تأسیس عناصر تقسیمات به همراه شماره مصوبات.
۲۳. وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۸۵) طرح مجموعه شهری تهران، جلد اول: مطالعات جمعیتی.
24. Baezan, I (2009) Introduction to urban planning, London.
25. Baresky, F (2009) urban planning in small towns and Rural Area, Routledge, London.
26. Fedak, R (2000) small towns and industry growth in India, Dehlei
27. Hinrey, N (2007) small Towns and urban planning in developing country, *Urban studies, vol33, N946*.
28. Kamanda, U (2007) concept of urban centers and small town in latin America: Brazilia.
29. Kileran, J (2008) small towns, anew approach in developing countries, publication Ltd London.
30. Puwen, K (2008) role of small centers and development, a case study: Indonesia, cambon university.